

شرح تعرف لمذهب التصوف

یا نورالمیردین و فضیحه المدعیین

اخیراً "یک نسخه" شرح التعرف لمذهب (فی مذهب) التصوف "که آنرا "نورالمیردین و فضیحه المدعیین" نیز نامیده اند نصیب کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان گردیده است که شاید نسخه چهارم شرح التعرف به زبان فارسی باشد که تاکنون شناخته شده است. اینک به معرفی آن می پردازیم این نسخه به شماره $\frac{۲۹۰ و ۸۹۰}{۳۰۲}$ در مخزن کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان موجود و محفوظ است.

شرح التعرف مذهب التصوف (دین و ادب ، عرفان و تصوف فارسی و عربی)
 $\frac{۲۹۰ و ۸۹۰}{۳۰۲}$

- ۱- اندازه بیرونی: $۷ \times ۱۸ \times ۲۸ / ۵$ س م . اندازه دورنی: ۲۷ س $۱۱ \times ۲۰ / ۵$ س م .
- ۲- اوراق: ۶۳۷ ورق . ۱۲۷۴ صفحه
- ۳- کاغذ: نازک زرد و سفید رنگ سمرقندی یا طرح سمرقندی ، اندکی آب دیده ، اندکی وصالی شده ، اندکی کرم خورده ، جلد مقوایی وصالی شده با کاغذهای ملون و پیوسیده .
- ۴- خط: نسخ خوش ، پخته ، خوانا ، روشن ، عنوانها و آیات و احادیث و نشانها شگرف روشن سر فصلها و ابواب به خط ثلث جلی و گاهی به رنگ سیاه تقریباً قرن ۷ ه . ق . بعضی از جملات و الفاظ و اشعار معرب (مشکول) .
- ۵- کاتب: و تاریخ کتابت معلوم نشد ، البته در صفحه آخر نام کاتب و تاریخ کتابت آمده است اما به علت وصالی ناخوانا و محو شده است .
- ۶- مؤلف: نام مؤلف ابوبکر بن ابی اسحق محمد بن ابراهیم ابن یعقوب البخاری الکلاباذی متوفی ۳۸۰ ه ق ، نام شارح: اسماعیل بن محمد بن عبدالله متوفی

۴۳۲ هـ ق ، نام تالیف : " کتاب التعرف فی مذهب التصوف " نام شرح به فارسی :
 " شرح التصوف فی مذهب التصوف یا " نور المریدین و فضیحه المدعین " . تاریخ
 و شرح در این نسخه نیامده است . در فهرس و کتب و مراجع دیگر نیز ذکری
 از تاریخ تالیف و شرح یافته نشد . در صفحه ۹ نسخه اینگونه آمده است :
 " اسمعیل بن محمد عبدالله گفت رضی الله عنه که اصحاب من از من
 درخواستند تا کتابی جمع کنم مشتمل بر دیانات و معاملات و حقایق و مشاهدات
 و رموز و اشارات ببارسی تا فهم ایشان بدان رسد و آنرا در یابد و عبارات غلط
 نکنند که غلط در توحید کفر باشد . اجابت کردم بحسبیت و بنا کردم بر کتابی
 که شیخ ما ابو بکر بن ابی اسحق محمد بن ابراهیم ابن یعقوب البخاری الکلاباذی
 رحمه الله علیه تالیف کرده است و نام آن کتاب التعرف فی مذهب التصوف
 نهاده است و مر آن کتاب را شرح کردن تا بسیرت بیران متقدم رفته باشم " .
 نام شارح در نسخه چاپ شده منشی نولکشور (لکهنئو) که در سال ۱۳۲۸
 هـ ق صورت پذیرفته است اینگونه آمده است : " ابو ابراهیم بن اسمعیل بن
 محمد بن عبدالله المستملی البخاری " و در بعضی مراجع و فهرس نیز همین
 گونه است ، اما در نسخه خطی کتابخانه گنج بخش ، " اسماعیل بن محمد بن عبدالله
 آمده است .

۷- آغاز : " بسم الله الرحمن الرحيم ، به نستعين ، الحمد لله القاهر العلي القادر القوي
 الملك الغني الاول الازلي الاخر الابدی نعمده و نستعينه و نومن به و نتوكل عليه
 و نشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له العالی شانه الدایم سلطانه الظاهر برهانه
 و نشهد ان محمداً عبده القرب و رسوله النجيب و نبیه الحبيب صلى الله
 علیه و علی آله و سلم تسليماً اسمعیل بن محمد بن عبدالله گفت رضی الله عنه
 که اصحاب من از من درخواستند تا کتابی جمع کنم مشتمل بر دیانات و معاملات
 و حقایق و مشاهدات و رموز و اشارات ببارسی تا فهم ایشان بدان رسد و آنرا
 در یابد و عبارات غلط نکنند که غلط در توحید کفر باشد اجابت کردم بحسبیت
 و بنا کردم بر کتابی که شیخ ما ابو بکر بن ابی اسحق محمد بن ابراهیم ابن یعقوب
 البخاری الکلاباذی رحمه الله علیه تالیف کرده است و نام آن کتاب التعرف
 فی مذهب التصوف نهاده است و مر آن کتاب را شرح کردم تا بسیرت بیران متقدم
 رفته باشم و به سخنان ایشان تبرک نموده باشم و نیز مقتدی باشم به مبتدی
 تا کسی بر من عیب نتواند گرفت و هر چه گفتم موکد کردم بآیتی از کلام خدای
 تعالی یا خبری از اخبار بیغیر علیه السلام و الصلوٰه یا بمسئله فقهی و اندرین

کتاب یاد کردم اعتقاد اندر توحید و دیانات و احوال و مقامات و حقایق و مشاهدات و رموز و اشارات و سخن مشایخ و حکایات بر طریق سنت و جماعت".

۸- انجام :

مناصفانه صفحه آخر نسخه رابعلت و صالی ناخوانا و محو کرده اند و آخرین عبارات آن اینگونه پایان می یابد: " این چنین کس را سماع وی به اختیار نباشد و لکن چون غلبات شوق وی خواهد که و راهلاک کند حق عزوجل چیزی بسمع وی اندر افکند که او را بان سماع راحت افتد و این خود ظاهر است که هرکسی که را مصیبتی یا غمی یادردی اندر سر پدید چون چیزی سماع کند زمانکی اندر وقت سماع اضطراب کند و نفس زندتا مرو را راحت باشد پس اندرین سخن دوفائدت است یکی وجود وحد صحبت سماع را که بی وجد سماع حرام است محبانرا بازار بغداد چون بهش باز آمد افتاد که در آن ساعت مرا و را غلبه کرده بود سر برابر افتاد و که می دی همیگفت هل کان الا جلال وحدانیت داشتند بی اختیار باشد سماع را معلول داشتند یاد کردیم و فیما فی لقد له امر الله در جاهای نقطه چین به علت و صالی محو شده است .

۹- چگونگی :

موضوع این نسخه شرح و توضیح و تفسیر همه قوانین و آداب و رسوم متصوفیه به زبان فارسی است . اصل آن عربی بوده است به نام " التعرف فی مذهب یا لمذهب لتتصوف " و این ترجمه و شرح آن است که به نام " شرح التعرف لمذهب " متن عربی را می آورد و سپس آنها را ترجمه و بعد شرح می کند و از آیات قرآنی و احادیث نبوی و کلمات مشایخ و اصطلاحات صوفیان به حد و فورا استفاده می کند . تقسیمات آن بر اساس باب است و جمعا " ۷۷ باب در چهار مجلد است . در نسخه چاپ لکهنشو از ابواب آن ذکری به میان نیامده است . در اینجا به جهت اهمیت این نسخه ابواب آنرا با ذکر موضوع هر باب می آوریم :

المجلد الاول من کتاب شرح التعرف

الباب الاول فی التحمید .

الباب الثانی فی العلم سمیت الصوفیه صوفیه .

الباب الثالث فی حال الصوفیه

الباب الرابع فیمن نشر علوم الاشارة کتبا و رسائل فیمن نشر علوم الاشارة .

- الباب الخامس فيمن صنف في المعاملات .
 الباب السادس شرح قولهم في التوحيد .
 الباب السابع شرح قولهم في الصفات
 الباب الثامن في اختلافهم في الاسماء
 الباب التاسع في الكلام ماهو .
 الباب العاشر في الرويه .
 الباب الحادى عشر في اختلافهم في روية النبو عليه السلام .
 الباب الثانى عشر في القدر و خلق الافعال
 الباب الثالث عشر في الاستطاعه .
 الباب الرابع عشر في اقاله بعضهم الجبر .
 الباب الخامس عشر في الاصلح
 الباب السادس عشر في الوعيد .
 الباب السابع عشر في قولهم بعد ما حكينا .
 الباب الثامن عشر في الهراج
 الباب التاسع عشر في اطفال المشركين .
 الباب العشرون فيما كلف الله البالغين .
 الباب الحادى والعشرون في معرفه الله .
 الباب الثانى والعشرون في نفس المعرفه ماهى .
 الباب الثالث والعشرون في اختلافهم في الروح .

المجلد الثانى من كتاب شرح التعرف

- الباب الرابع والعشرون في تفضيل الرسل على الملائكه
 الباب الخامس والعشرون فيما اضيف الى الانبيا من الزلل
 الباب السادس والعشرون في كرامات الاوليا .

وما في المجلد الثالث (كذا)

- الباب السابع والعشرون في اختلافهم في الولى .
 الباب الثامن والعشرون في الايمان .
 الباب التاسع والعشرون في حقايق الايمان .
 الباب الثلثون في المذاهب الشرعيه .

- الباب الحادى والثلاثون فى اباحه المكاسب .
 - الباب الثانى والثلاثون فى علم الصوفيه .
 - الباب الثالث والثلاثون قولهم فى التصوف ماهوه .
 - الباب الرابع والثلاثون فى الكشف عن الخواطر .
 - الباب الخامس والثلاثون فى التصوف والاسترسال .
 - الباب السادس والثلاثون فى التوبه .
 - الباب السابع والثلاثون فى الزهد .
 - الباب الثامن والثلاثون فى حقيقه الصبر .
 - الباب التاسع والثلاثون فى الفقر .
 - الباب الاربعون فى حقيقه التواضع .
 - الباب الحادى والاربعون فى الخوف .
 - الباب الثانى والاربعون فى التقوى .
 - الباب الثالث والاربعون فى الاخلاص .
 - الباب الرابع الاربعون فى الشكر .
 - الباب الخامس والاربعون فى التوكل .
 - الباب السادس والاربعون فى الرضا .
 - الباب السابع والاربعون فى اليقين .
 - الباب الثامن والاربعون فى الذكر .
 - الباب التاسع والاربعون فى الانس .
 - الباب الخمسون فى القرب .
 - الباب الحادى والخمسون فى الاتصال .
 - الباب الثانى والخمسون قولهم فى المحبه .
- وما فى المجلد الرابع (كذا)**
- الباب الثالث والخمسون فى التجريد والتفريد .
 - الباب الرابع والخمسون فى الوجد .
 - الباب الخامس والخمسون فى الغلبه .
 - الباب السادس والخمسون فى السكر .
 - الباب السابع والخمسون فى الغيبه والشهود .
 - الباب الثامن والخمسون فى الجمع والتفرقة .
 - الباب التاسع والخمسون فى التجلى والاستتار .

- الباب الستون في الفناء و البقاء .
 الباب الحادي والستون في الفاني ماهو .
 الباب الثاني والستون في حقايق المعرفة .
 الباب الثالث والستون في التوحيد .
 الباب الرابع والستون في صفة العارف .
 الباب الخامس والستون في المرید والمراد .
 الباب السادس والستون في المجاهدت .
 الباب السابع والستون في احوال القوم في الكلام على الناس .
 الباب الثامن والستون في توقي القوم و محاهداتهم .
 الباب التاسع والستون في لطايف الله تعالى .
 الباب السبعون في تنبيهه اياهم بالفراست .
 الباب الحادي والسبعون في تنبيهه اياهم بالخواطر .
 الباب الثاني والسبعون في تنبيهه اياهم في الرويا .
 الباب الثالث والسبعون في لطايف بهم في غيرته عليهم .
 الباب الرابع والسبعون في لطايف فيما يحميمهم بهم .
 الباب الخامس والسبعون في الموت و بعده .
 الباب السادس والسبعون في لطايف ماجرى عليهم .
 الباب السابع والسبعون في السماع و آدابه .

سبک نگارش خراسانی است و رسم الخط به قرن هفتم و هشتم می ماند بدین شرح که روش کتابت متن به خط نسخ خوش پخته و عنوانها به خط ثلث خوش جلی است . حروف پ ، چ ، وگ به صورت ب ، ج ، وک کتابت شده است . بعضی از کلمات و جملات عربی و حتی فارسی معرب (مشکول) است . درکناره صفحات و گاهی میان سطرها ، یادداشت ها و توضیحات افزوده شد . ۵ نشان مهر در صفحه ۷۶ دارد که محو و سیاه شده اند فقط یکی از آنها به سختی " ملا احمد ایوب ۱۲۵۷ " خوانده میشود . در صفحه ۸ یادداشتی به خط و کتابت تازه به عربی دارد در موضوع اسلامی که معلوم می دارد . مقدمه یا آغاز کتابی بوده است و یا اینکه اصل نسخه شرح التعرف برای کاتب این یادداشت ناشناخته بود و این یادداشت را برای شناساندن و نامگذاری کردن نسخه کتابت کرده است . صفحات ۱۳ تا ۱۶ و ۱۹ تا ۲۴ باید در آخر قرار گیرند یعنی مقداری از باب " السادس و السبعون في لطايف ماجرى عليهم " و " الباب السابع و السبعون في السماع و آدابه " اشتباهاً در هنگام صحافی در آغاز آمده که باید در آخر قرار گیرد .

این نسخه از کاملترین نسخه‌های شرح التعرف فی مذهب التصوف است که تاکنون به دست آمده است. با نسخه چایی بسیار اختلاف دارد و با نسخی هم که در فهرست‌ها آمده فرق کلی دارد (رک: تاریخ ادبیات در ایران تألیف دکتر ذبیح الله صفاح ص ۶۲۸-۶۲۹، فهرست نسخه‌های خطی فارسی تألیف احمد منزوی ج ۲ ص ۱۲۲۴).

از قرار تحقیق سه نسخه شرح التعرف شناخته شده است:

- ۱- نسخه موزه ملی پاکستان به تاریخ کابیت ۲۴ شوال ۴۷۳ هـ ق.
- ۲- نسخه کتابخانه مجلس شورای ملی به تاریخ کابیت ۶۶۷ هـ ق.
- ۳- نسخه کتابخانه آصفیه (حیدرآباد دکن) بدون تاریخ کابیت.

بنابراین نسخه که در کتابخانه گنج بخش موجود و محفوظ است نسخهٔ چهارم شناخته شده است.

بقیه از صفحه ۹۱

باشد و مثل مشکهای تازه نزدیک است بترکد... و در اینجا تهمت‌های ایوب را به سه دوست خود در تملق گفتن به خداوند تأیید کرده میگوید:

"حاشا از من که طرفداری کنم، و به احدی تملق آمیز گویم، چونکه بگفتن سخنان

تملق آمیز عارف نیستم، والا خالقم مرا بزودی خواهد برداشت" و در اینجا نیز نفرت خداوند را از تملق گوئی و چشم پوشی از حقیقت یادآور شده است. در باب سی و پنجم الیهو، خداوند را بزرگتر از آن می بیند که سود وزیانی از انسان به او برسد و علی الظاهر خوببها و بدبها را متوجه خود انسان و شریران روی زمین میکنند و در باب‌های بعد (تا باب سی و هفتم) الیهو از معجزات خداوند و کارهای او در آسمان و زمین شرح مفصلی بزبان می‌آورد بی آنکه به مشکل ایوب زیاد بپردازد.

باب سی و هشتم و سی و نهم و چهلم و چهل و یکم سخنان خدا به ایوب و پاسخ ایوب به خداوند است و باب چهل و دوم که پایان حماسه خیال انگیز و فلسفی کتاب ایوب است با پاسخهای ایوب به خداوند پایان می‌پذیرد در پاسخ خداوند به ایوب که در چهار باب آمده است خداوند از کارها و عظمت خود سخن میراند و همه بصورت پرسشهایی است از ایوب که در زیر بنمونه خواهیم دید. (ادامه دارد)